

‘J’ai fait un livre dont l’exécution répond mal aux règles que j’ai conçues’

Vroeg-negentiende-eeuwse Belgische historische romanciers tussen een romantisch vrijheidsverlangen en de voorschriften van het genre*

NELE BEMONG

In België verscheen de historische roman erg laat op het literaire toneel: Henri-Guillaume Moke schreef de eerste Frans-Belgische historische roman (*Le Gueux de Mer ou La Belgique sous le Duc d’Albe*) in 1827, maar het Vlaamse publiek moest nog tien jaar wachten voor Hendrik Conscience zijn debuut *In ’t Wonderjaer*² (meteen de eerste oorspronkelijke Vlaamse roman tout court) zou publiceren [afb.1]. Hoewel Mokes debuutroman reeds in 1827 verscheen, dus nog ten tijde van het Verenigd Koninkrijk, mag het werk toch beschouwd worden als de eerste *Belgische* historische roman, onder andere vanwege de expliciete ondertitel. Hoewel de natiestaat België pas in 1830 ontstond, heerste er sinds grofweg 1780 immers wel degelijk al een particuliere, zij het nog niet systematisch geëxpliciteerde vorm van ‘Belgische’ nationale gezindheid.³

Vlak na de Belgische onafhankelijkheid werd het jonge vorstendom geconfronteerd met een vreemde anomalie. Er bestond nu wel een Belgische staat, maar een Belgisch nationaal bewustzijn diende toch voor het merendeel nog ‘gecreëerd’ te worden. Als een gevolg daarvan kreeg de literatuur van de vroege negentiende eeuw in de allereerste plaats een ‘cultuurnationale’ rol toebedeeld.⁴ Die bestond er enerzijds in een samenhangend Belgisch verleden te ont-

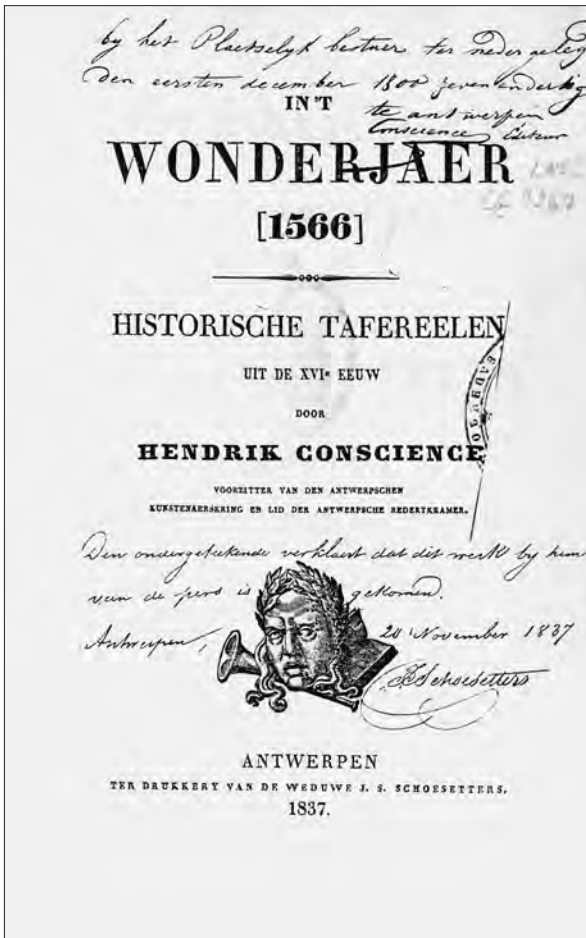
* Dit artikel is gebaseerd op een lezing gehouden tijdens de Symposiumdag ‘Voorschrift en Vrijheid’, georganiseerd door de Werkgroep 19e Eeuw op 18 november 2005 te Amsterdam.

1 [Henri-Guillaume Moke,] *Le Gueux de Mer ou La Belgique sous le Duc d’Albe* (Bruxelles 1827).

2 Hendrik Conscience, *In ’t Wonderjaer* [1566]. *Historische tafereelen uit de XVIe eeuw* (Antwerpen 1837).

3 Zie o.a. R. de Schryver, ‘Tussen literatuur en wetenschap: tweeëntwintig maal Belgische geschiedenis, 1782-1872’, *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 87 (1972), 398; R. de Schryver, ‘Vlaams bewustzijn en interpretatie van het Belgische verleden. Vragen rond wederzijdse beïnvloeding’, *Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* 42 (1988), 79; Jo Tollebeek, ‘Enthousiasme en evidentie. De negentiende-eeuwse Belgisch-nationale geschiedschrijving’ in: Jo Tollebeek, *De ijkmeesters: opstellen over geschiedschrijving in Nederland en België* (Amsterdam 1994), 57-58; Jan Roegiers, ‘Tussen vrijheid en trouw: het identiteitsbesef in de Oostenrijkse Nederlanden’ in: Kas Deprez en Louis Vos (ed.), *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging, 1780-1995* (Antwerpen/Baarn 1999), 38; Lode Wils, ‘De twee Belgische revoluties’ in: Deprez en Vos, *Nationalisme* (noot 3), 45.

4 Piet Couttenier, ‘Nationale beelden in de Vlaamse literatuur van de negentiende eeuw’ in: Deprez en Vos, *Nationalisme* (noot 3), 60.

Afb. 1. Titelpagina van: Henri-Guillaume Mokes, *Le Gueux de Mer, ou la Belgique sous le Duc d'Albe* (1827); KU Leuven BIBC BTAB.

werpen als verdediging tegen het scepticisme van de internationale gemeenschap, en anderzijds een nationaal gevoel op te roepen bij de Belgische onderdanen. De nationale Belgische literatuur van na 1830 had, zoals geformuleerd door Piet Couttenier, als voornaamste doelstelling 'de nieuwe onafhankelijke staat op cultureel vlak te affirmeren en cohesie te verlenen aan een nieuw natiebeseft'.⁵ Deze taken konden het best gerealiseerd worden door terug te grijpen naar de glorierijke episodes van het nationale verleden, en zowat vijftien jaar na het verschijnen van Walter Scotts *Waverley* en de stroom historische romans die in het kielzog van dit werk waren verschenen, was duidelijk dat de historische roman een uitgelezen middel tot het bereiken van dit doel vormde.⁶

⁵ Couttenier, 'Nationale beelden' (noot 4), 60.

⁶ Zie onder meer Couttenier, 'Nationale beelden' (noot 4), 64; Nele Bemong, 'A State Just out of the Cradle, but with Age-Old Recollections. The Memory-Shaping Function of the Belgian Historical Novel' in: Ansgar Nünning, Marion Gymnich & Roy Sommer (ed.), *Literature & Memory: Theoretical Pa-*

Het feit dat de roman zo laat in het Belgische literaire systeem geïntroduceerd werd, kan de grote weerstand die het genre nog tot diep in de eerste helft van de negentiende eeuw in België opriep, helpen verklaren. Elders in Europa was de vijandschap tegen het genre, die in de eerste helft van de achttiende eeuw haar hoogtepunt had bereikt, tegen het einde van die eeuw geleidelijk afgenomen. Maar in België verscheen er nog in 1843 een herderlijke brief gericht tegen de 'slechte boeken'; deze brief, die vanaf de kansels werd voorgelezen en in verscheidene katholieke periodieken gepubliceerd, waarschuwde het volk in de strengste bewoordingen tegen de immorele romanliteratuur die, vooral vanuit Frankrijk, het land overspoelde.⁷

In de achttiende eeuw was de romanvoorrede de ideale plaats gebleken om de massaal tegen het genre ingebrachte beschuldigingen te weerleggen. De Belgische historische romanciers uit de negentiende eeuw erkenden eveneens de retorische en dialogische kracht van het voorwoord; waar het voorwoord elders in Europa zijn prominente rol als medium van reflectie kwijt was geraakt aan de periodieke pers, behield het in België zijn geprivilegieerde status tot ver in de eeuw.⁸

Apologie van een 'basterd genre' en positiebepaling ten opzichte van de historiografie

De beschuldiging die het vaakst tegen het genre ingebracht werd, was dat het een 'basterd genre'⁹ was, een verweving van feit en fictie, van het historische en het romantische, en aldus vis noch vlees. In 1845 schrijft de criticus Pieter Frans Van Kerckhoven in het artikel 'Het historische en het hedendaegsche roman':

radigms – Genres – Functions (Tübingen 2007) (te verschijnen); Nele Bemong, 'Een pasgeboren staat, of een recentelijk ontwaakte natie? De historische roman als vormgever van het collectieve Belgische geheugen', te verschijnen in de *Handelingen van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis* (lezing gehouden te Gent op 22 oktober 2005 voor de vergadering van de Koninklijke Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis).

7 De 'Instruction pastorale sur les mauvais livres, adressée par son éminence Mgr le Cardinal Archevêque et Messrs les Évêques de Belgique au clergé et aux fidèles de leurs diocèses respectifs' van 3 augustus 1845. Opgenomen in: Louis-Joseph Delebecque, *Recueil des mandements, lettres pastorales, instructions et autres documents, publiés par S.G. Louis-Joseph Delebecque, évêque de Gand. Tome premier. 1838-1850* (Gand s.d.), 251-277. Zie ook Helmut Gaus, *Pers, kerk en geschreven fictie: groeiproblemen en conflicten in een democratiseringsproces (Gent 1836-1860)* (Brugge 1975), 85-116 en Nele Bemong, 'Nulla fides Gallis. De Belgische historische roman als medicijn tegen de Franse pest' in: Raf de Bont en Tom Verschaffel (ed.), *Het verderf van Parijs* (Leuven 2004), 223-241 en 312-314.

8 Zie onder meer Géraldine Henin, 'Le roman entre Belles-Lettres et Sciences. Une légitimation ambiguë', *Pour une légitimation du roman au XVIIIe siècle – Préliminaires, Prépublications du Centre de Recherche sur le roman du XVIIIe siècle* 1 (Leuven 2004), 35-43; Nathalie Kremer, 'Goût du siècle et plaisir de la lecture au dix-huitième siècle: la préface du roman comme discours légitimant', *Studies on Voltaire and the eighteenth century* 7 (2004), 77-89; L.R. Pol, *Romanbeschouwing in voorredes. Een onderzoek naar het denken over de roman in Nederland tussen 1600 en 1755* (Utrecht 1987).

En toch, wat is eigentlijk het historische roman? – Een episch gedicht verstaen wy; eene grondige echte geschiedenis verstaen wy ook; – maer iets dat tusschen die twee vormen zou moeten hangen, en goed zyn, kunnen wy niet begrypen. En echter is het historische roman in zulk een geval. Aen de Epeopea steelt het vormen, aen de Geschiedenis steelt het feiten en vermindert die beide; het omkleedt zich met den mantel van schynwaerheid, en loopt op de boorden der verbeeldingswereld; het verwringt en martelt de feiten der geschiedenis om ze tot eene intrigue te kunnen buigen.¹⁰

Drie jaar later, in zijn bespreking van Caspar Hendrik Van Boekels historische roman *Arnold van Rummen* in *De Vlaemsche Rederyker* weet Van Kerckhoven nog steeds niet onder welk licht hij een historische roman dient te beschouwen, en volgens het verwachtingspatroon van welk genre hij een dergelijk werk dient te beoordelen:

Inderdaed onder welk opzigt willen wy het boek beoordeelen? – Als geschiedenis? – Dan zouden wy er eenige kleine episodieke daedzaken willen uit zien verdwynen [...]; doch wy zouden, zulks doende, niet in ons regt zyn, daer de schryver niet gezegd heeft ons eene geschiedenis te leveren. Willen wy integendeel het gewrocht als een romantisch verhael beschouwen, dan zouden wy het volgens de werken die gewoonelyk dien naem dragen, moeten beoordelen, en ons gedwongen zien dingen te laken welke wy thans als schoonheden zouden willen aenstippen. – Neen.¹¹

Zelfs aan het einde van de jaren 1840 heerste er dus nog veel onzekerheid aangaande het genre van de historische roman: in de literaire kritiek werd het genre vaak aangevallen, en de historische romanciers gingen zich in hun woorden tegen deze aanvallen indekken en zo nodig verweren. Uit deze discussie ontstaat stilaan een consensus over de meest aangewezen verschijningsvorm van de Belgische historische roman, waarin de tegenstrijdige standpunten dichter naar elkaar toe komen. Deze consensus vindt zijn beste literaire realisatie in Consciences *Jacob van Artevelde* (1849). In deze bijdrage zou ik dit proces nader willen belichten. Ik zal me hierbij beperken tot de pioniers van het genre in België. Aan Franstalige kant komen Henri-Guillaume Moke en Jules de Saint-Genois aan bod, naast de criticus Pierre De Decker. Aan Nederlandstalige kant concentreer ik me op de romanciers Hendrik Conscience en Caspar Hendrik Van Boekel, en op de criticus Pieter Frans Van Kerckhoven.

9 P[ieter] F[rans] V[an] K[erckhoven], '[recensie van *Arnold van Rummen of Loon en Luik*, in de XIV eeuw door C.H. Van Boekel]', *De Vlaemsche Rederyker, Tydschrift toegewyd aen gemengde leetuer, ter bevordering van tael- dicht- en letterkunde* 8 (1848), 151.

Ferdinand Augustijn Snellaert heeft het in zijn recensie van Consciences *De Leeuw van Vlaenderen* eveneens over 'de historische roman, dat bastaerdvoortbrengsel van waerheid en vinding'. Hij verdedigt het genre echter tegen de aanvallen die het zo vaak te verduren krijgt. ([F.A.] Sn[ellaert], '[recensie van *In 't Wonderjaer* (noot 2)]', *Bydragen der Gazette van Gend voor letteren, kunsten en wetenschappen* 4, XI (1839), 38).

10 P[ieter] F[rans] V[an] K[erckhoven], 'Het historische en het hedendaegsche roman', *Kunst- en Letterblad* 6, 25 (1845), 97.

11 Van Kerckhoven, 'Arnold' (noot 9), 154.

Afb. 2. Titelpagina van: Hendrik Conscience, In 't Wonderjaer [1566]. Historische tafelen uit de XVIe eeuw (1837); *KU Leuven LBIB LNEL*.

**Een eerste fase: problematisering van de aanvankelijk vanzelfspreken-
de vermenging van feit en fictie**

H.-G. Moke publiceerde, zoals gezegd, zijn eerste historische romans in de pe-
riode van het Verenigd Koninkrijk, maar in zijn ondertitels verwees hij reeds
naar 'België' [afb.2]. In het voorwoord tot zijn debuutroman *Le Gueux de Mer*
(1827) lijkt Moke zich reeds genoodzaakt te voelen om zijn keuze voor de his-
torische roman te verantwoorden. Zijn belangrijkste argument is het grote pu-
bliksbereik van het genre.¹² In het voorwoord tot zijn derde historische ro-

¹² Moke, *Gueux* (noot 1), ij.

man, *Philippine de Flandre ou Les Prisonniers du Louvre* uit 1830, het Revolutiejaar, neemt hij opnieuw de verdediging van het genre op zich. Zijn voornaamste argument ter verdediging van de historische roman luidt: 'Et cette immense majorité de lecteurs qui lit à bâtons rompus, pourra-t-elle s'attacher à des ouvrages d'un genre sévère, ou faudra-t-il la condamner à ne rien lire de vrai?'¹³ Mokes werken geraakten door de politieke commotie na 1830 echter enigszins in de vergetelheid, waardoor de discussie tussen Belgische critici en literatoren pas met het verschijnen van Jules de Saint-Genois' *Hembyse*¹⁴ in 1835 echt op gang kwam.

In zijn recensie van dit werk valt de criticus Pierre De Decker het genre fel aan. Hij veroordeelt vooral het hybride karakter van de historische roman: 'le faux est mêlé avec le vrai! [...] on substitue ou l'on joint aux personnages et aux faits historiques, des personnages et des faits imaginaires!' De Decker begint zijn recensie met een pagina's lange uiteenzetting rond het dubbele vraagstuk, 'd'abord, est-il nécessaire, pour faire lire l'histoire, de lui donner la forme du roman; ensuite, cette manière d'écrire l'histoire est-elle sans danger pour la connaissance et l'intelligence de l'histoire?'¹⁵ Met deze uiteenzetting presenteert De Decker in feite een uitgebreide verwoording van de kern van de discussie die tussen romanciers en critici (ook onderling) gevoerd wordt in deze eerste decennia.

De eerste vraag, die betrekking heeft op het door Moke in het voorwoord tot *Philippine de Flandre* aangehaalde argument, wordt door De Decker negatief beantwoord: 'nous ne croyons pas que ce genre d'ouvrage offre toute l'utilité qu'on semble y attacher', stelt hij. Ik geef kort De Deckers redenering weer. Hij vertrekt vanuit de observatie dat 'les études historiques étant parfois difficiles et arides, on veut en cacher l'aridité sous une forme agréable et dramatique; on veut ajouter à l'intérêt résultant des seuls événements, celui d'une combinaison romanesque et de peintures poétiques séduisantes et variées'.¹⁶ De opvatting dat de geschiedenis te droog en te saai is om de minder geleerde lezer te kunnen boeien, vinden we inderdaad in enkele voorwoorden terug. Zo wil De Saint-Genois, volgens het voorwoord tot *Hembyse*, 'couper [...] l'aridité pédantesque d'une histoire par l'intrigue d'un roman'.¹⁷ Conscience zal zich drie jaar later, in zijn brief aan Ferdinand Augustijn. Snellaert naar aanleiding van *De Leeuw van Vlaenderen*, bij De Saint-Genois aansluiten: aan de geschiedenis ontbreekt levendigheid, ze verveelt de lezer. De geschiedenis levert enkel dode materie, die een romancier of dichter vervolgens, als een soort magiër, terug tot leven brengt:

13 Henri-Guillaume Moke, *Philippine de Flandre, ou les Prisonniers du Louvre, Roman historique belge* (Paris 1830), I, ix-x.

14 Jules de Saint-Genois, *Hembyse. Histoire gantoise de la fin du XVIe siècle* (Bruxelles 1835).

15 P. De Decker, '[recensie van *Hembyse* (noot 14)]', *Messager des Sciences et des Arts de la Belgique, ou Nouvelles Archives historiques, littéraires et scientifiques* 4 (1836), 275, 271.

16 De Decker, 'Hembyse' (noot 15), 270-271.

17 De Saint-Genois, *Hembyse* (noot 14), v-vi.

De geschiedenis is de eenvoudige aanteekening der gebeurtenissen zonder zwier of levendigheid. Men kan ze niet beter vergelyken, dan by een graf, waer in de lyken der voorvaderen nevens elkander geschikt liggen. Daerom verveelt zy somtyds en laet het hart koud, om dat zy den lezeren slechts het rif van een lichaem aentoot. De romantische schryvers [...] nemen een dier ontvleeschde geraemten, omkleeden hetzelve met ronde spieren, en kleuren het roosverwig of bruin volgens kunne of inborst.¹⁸

In dit 'tot leven wekken' kent Conscience de romancier bovendien een relatief grote vrijheid toe: 'Nu blyft het ons vry dit lichaem zulke uitwendige vormen, als het ons belieft, te geven en hetzelve door de beeldingskracht op onze wyze te doen denken, spreken, en handelen, als of het met eenen nieuwen levensgeest bezielde ware.' Dit wil zeggen dat een romancier nevenintriges mag en zelfs moet verzinnen: 'Dit kan niet gebeuren, zonder de uitvinding van tusschen-voorvallen, die de onderscheidene aenhalingen der kronyken tot een geheel te zamen brengen, en den lezeren de vragen: wat? wie? waerom? in den mond terugstooten.' Meestal gaat het hier om de inlassing van fictionele liefdesgeschiedenissen:

Ook weet UE, dat het palet der dichters en verhalers, met de verwen der min meer dan half overdekt is, en dat men moeilyk [sic] dezelve in het schildren kan ontwyken. De geschiedenis, weinig van liefdesgevallen sprekende, is het natuerlyk dat dit deel eens verhaels, meest altyd uit de herssens van den schryver moet vloeien – als ook de andere bywerken.¹⁹

De Decker daarentegen redeneert niet, zoals Conscience, vanuit het perspectief van de literator, maar vanuit dat van de historicus: 'le roman historique, tel qu'on l'a conçu jusqu'à présent, est ou inutile ou dangereux, historiquement parlant', zo stelt hij uitdrukkelijk. Hij stelt vast dat historische romanciers die beweren de droge geschiedenis onder het kleedsel van een roman te verbergen, nooit de werkelijk moeilijke, droge of saaie episodes uitkiezen, maar juist episodes selecteren die vanuit zichzelf reeds een grote dramatische kwaliteit bezitten, en die niet meer opgeluisterd dienen te worden door inbeeldingen. Volgens De Decker vormt nu precies de historische roman de ideale illustratie van deze opvatting:

D'ailleurs, tous ces romans historiques, par cela seul qu'ils ont des personnages historiques pour héros, et que presque tout l'intérêt du roman résulte de l'histoire, ne sont-ils pas une preuve manifeste, un aveu tacite que l'histoire par elle-même est dramatique? En effet, ne voit-on pas souvent, que dans un roman de ce genre, c'est la partie purement historique qui est la plus belle et qui plait le plus aux lecteurs de bon goût, les seuls dont un auteur doive ambitionner les suffrages? Pourquoi donc recourir à la fiction, là où la réalité est si pathétique, si pleine de ressources, si exubérante de beautés?

18 A. Jacob, *Briefwisseling van, met en over Hendrik Conscience uit de Jaren 1837 tot 1851 met een inleiding en aanteekeningen* (Gent 1914), II, 7-8.

19 Jacob, *Briefwisseling* (noot 18), 7-8.

Bovendien, zo stelt De Decker, tonen de verkoopcijfers in Frankrijk aan dat werken van historici als Châteaubriand, Thierry, Barante en Capefigue veelvuldig geraadpleegd worden, en dat lezers hun historische kennis via die geschiedkundige werken opdoen, niet via historische romans. Het kennisdidactische argument dat Moke aandroeg, wordt door De Decker dus ontkracht: ‘Nous croyons donc avoir prouvé qu’on peut fort bien faire lire l’histoire sans lui donner la forme du roman’.²⁰

De romanciers laten zich echter niet ontmoedigen. Zes jaar na De Deckers artikel komt De Saint-Genois Moke te hulp in het nawoord van *Bertrand van Rains*, de Vlaamse vertaling van zijn *Le Faux Baudouin*. Net zomin als Moke heeft hij bezwaar tegen de vermenging van feit en fictie *an sich*. ‘Ernstige mensen’, zo stelt hij, ‘verwyten ons van den romanvorm te kiezen. “Zoo gy dit tyd-stip zoo diep hebt doorground, roepen zy, waerom schryft gy de ware geschiedenis niet; een *roman* blyft immer een *roman*, dat is te zegen een letterkundig werk, waerin ’t moeijelyk valt de waerheid van de logen te onderscheiden.”’ Zijn antwoord luidt ‘dat de onsterfelyke Walter Scott, door het romantisch afschilderen der gebeurtenissen van Schotland, meer tot de kennis der oudheden zyns vaderlands heeft toegebracht dan al de kronykschryvers van die streken’.²¹ Ook De Saint-Genois’ keuze voor de romanvorm is dus in de eerste plaats gebaseerd op een didactische argumentatie: hij wil zoveel mogelijk lezers bereiken en zoveel mogelijk kennis verspreiden. Precies in dit licht is de historische roman naar zijn mening superieur aan de historiografie, een genre dat hij trouwens zelf ook beoefent.

Het argument dat Walter Scott de Schotten meer heeft geleerd over hun verleden dan alle historici samen zal een *Leitmotiv* worden in de verdediging van het genre. In 1842 komen we het motief voor het eerst tegen bij een Vlaamse criticus. In zijn recensie van Johan Alfried de Laets *Het huis van Wesenbeke* in *De Noordstar* schat Nicolaas de Cuyper Scotts ‘vernunftige verdichtsels’ vanuit kennisdidactisch oogpunt hoger in (ze zijn ‘de voorkeuze waerdig’) dan de ‘geleerde opmerkingen’ van de historiografen: de eersten hebben de Schotse geschiedenis pas werkelijk ‘onder het ware daglicht’ bekend gemaakt.²²

Verdeeldheid onder de critici

Zoals het voorbeeld van De Cuyper aantoont, zijn er naast De Decker ook critici die de historische romanciers steunen. Een jaar na De Deckers negatieve recensie reeds verzet Charles Faider zich in zijn recensie van *Hembyse* sterk tegen het oordeel van zijn collega:

20 De Decker, ‘Hembyse’ (noot 15), 275, 272, 273.

21 Jules de Saint-Genois in: C.H. Van Boekel, *Bertrand van Rains, naer het Fransch van Den Baron Jules de Saint-Genois, vertaald door C.H. van Boekel* (Gent 1842), IV, 141-142.

22 N[icolaas] D[e] C[uyper], ‘[recensie van *Het huis van Wesenbeke* door Johan Alfried de Laet]’, *De Noordstar, tydscrift voor letteren, kunsten en wetenschappen* 3, 1 (1842), 262-263.

Nous connaissons beaucoup de personnes peu partisans du drame ou du roman historiques [sic]; nous avouons que nous sommes d’un sentiment tout-à-fait opposé [...] le roman historique [...] est un moyen de rendre populaires les faits et les hommes marquans d’une époque; et si l’on se rappelle que la base du patriotisme est [...] le souvenir historique, on finira peut-être par convenir que le roman historique est une nécessité chez un peuple libre.²³

In tegenstelling tot voor De Decker primeert voor Faider duidelijk de cultuur-nationale functie die de literatuur in de eerste decennia na de Belgische onafhankelijkheid toebedeeld kreeg.

Opnieuw is het De Saint-Genois die Faider ter hulp komt, wanneer hij in 1839 zijn autoriteit als literatuurcriticus aanwendt om de historische roman tegen de aanvallen in de periodieke pers te verdedigen in zijn bespreking van Coomans’ *Richilde* in de *Revue belge*:

Quoi qu’on en dise, le *roman historique* [...] est infiniment propre à populariser les annales d’une nation. Nous savons bien que les gens graves [...] ne cessent de se plaindre qu’on dénature les faits dès l’instant où l’on en altère la substance par des détails étrangers à leur identité. Nous savons aussi que plus d’un génie facile et peu soucieux de la vérité est venu hardiment accoler un nom retentissant dans l’histoire à des productions dont l’invention faisait tous les frais. Un tel abus a jeté en effet sur le genre que nous mentionnons un discrédit certainement mérité. Mais ces motifs sont-ils assez sérieux pour condamner impitoyablement des ouvrages de cette espèce qui ont le privilège [...] de répandre parmi la foule des lecteurs oisifs des particularités qu’ils ne se donneraient pas la peine de chercher ailleurs.²⁴

De strenge, wetenschappelijke geschiedschrijving spreekt enkel het geleerde deel van de bevolking aan, zo gaat De Saint-Genois verder, en ‘[t]out le monde sait que ce n’est pas le grand nombre; les savants sont clair-semés, les lecteurs ordinaires pullulent au contraire partout.’ De grote verdienste (en kracht) van de historische roman is dat hij zich precies richt tot de massa van gewone lezers die in deze van verbeelding gespeende werken geen voldoening voor hun leeslust vinden. Binnen een context waarin de geschiedschrijving en de literatuur beide ingezet worden tot het bereiken van didactische en nationale doelstellingen en waarin ze als concurrenten wedijveren om het grootste maatschappelijke nut, geeft dit grotere lezersbereik van de historische roman de doorslag: ‘En bonne conscience, si vous désirez être le plus utile possible, n’est-ce pas à ces derniers qu’il faut donner quelque teinture de choses généralement ignorées? Trouvez-moi un meilleur moyen que le *roman historique* et je m’engage à l’adopter aussitôt’,²⁵ besluit De Saint-Genois.

De critici zijn dus sterk verdeeld in hun mening over de historische roman,

23 Ch. Faider, ‘[recensie van *Hembyse* (noot 14)]’, *Revue belge* 3 (1836), 144.

24 Jules de Saint-Genois, ‘[recensie van *Richilde, ou Épisodes de l’histoire de la Flandre, au onzième siècle* door Coomans aîné]’, *Revue belge* 12 (1839), 207-208.

25 De Saint-Genois, ‘*Richilde*’ (noot 24), 207-208.

iets wat een anonieme recensent van de *Revue de Bruxelles* ook al opmerkte in 1840: ‘Ce genre de composition littéraire a ses chauds admirateurs comme ses critiques inflexibles.’²⁶ De tegenstanders van het genre keren het kennisdidactische argument van de romanciers precies tégen de historische roman: zij beweren dat romans een te grote invloed hebben op onervaren lezers, en dat ze bijgevolg (te)veel kwaad veroorzaken.

In het voorwoord tot *Philippine de Flandre* tracht Moke het klassieke verwijt dat de historische roman de lezer in verwarring brengt door de vermenging van feit en fictie, te ontkrachten. De aantijging stoelt volgens hem nergens op, aangezien er helemaal geen probleem is: als de lezer een fictioneel detail of een personage van het tweede plan voor ‘waar’ aanneemt, wat dan nog? ‘Il est [...] absolument indifférent’.²⁷ Zoiets doet niets af aan de waarde van de algemene ideeën die overgebracht worden. Het potentiële negatieve resultaat van een eventuele misinterpretatie is verwaarloosbaar, vergeleken met het nut dat er gesticht wordt door de lering die historische romans bieden.

Moke weet de critici echter niet te overtuigen. Pierre de Decker gaat precies van dit argument uit om, na het eerste, nu ook het tweede gedeelte van zijn eerder vermelde dubbele vraag (‘d’abord, est-il nécessaire, pour faire lire l’histoire, de lui donner la forme du roman; ensuite, cette manière d’écrire l’histoire est-elle sans danger pour la connaissance et l’intelligence de l’histoire?’) in het negatieve te beantwoorden:

On n’écrit pas ce roman pour les hommes de la science, pour ceux qui se livrent à l’étude de nos annales. Ceux-là vont puiser, ou directement aux sources, ou dans les ouvrages purement historiques [...] On écrit donc le roman historique pour le public, c’est-à-dire, pour les personnes moins instruites qui n’ont ni le temps ni le courage d’apprendre l’histoire dans les livres à ce destinés [sic]. Or, combien de personnes pourront distinguer la fiction d’avec la vérité, la capricieuse invention d’avec la fidèle narration? Combien, en lisant ce livre où tout est nouveau pour elles, pourront se dire: ceci est du roman, ceci est de l’histoire? Quel guide assuré, quel fil ont-elles pour s’orienter dans ce labyrinthe d’idéal et de réel? Ne sachant pas distinguer ce qui appartient à l’histoire, quelles connaissances historiques, certaines et incontestables, auront-elles puisé dans cet ouvrage?²⁸

Negen jaar later herhaalt Van Kerckhoven, die het genre ook al een ‘basterd genre’ genoemd had, De Deckers argumenten, en vaart ook hij fel uit tegen de historische roman om precies de reden die Moke trachtte te weerleggen:

Die misleidingen zouden niet zoo zeer laekbaer zyn, indien daer door de geschiedenis niet verkracht en valsch voorgesteld werd, en indien de wyze zelf der voorstelling niet hielp om het ongegronde diep in den geest van den gewoonen le-

26 [Recensie van *Le Faux Baudouin (Flandre et Hainaut)* 1225 door Jules de Saint-Genois], *Revue de Bruxelles* 3 (1840), 148.

27 Moke, *Philippine* (noot 13), I, x.

28 De Decker, ‘Hembyse’ (noot 15), 273-274.

zer te prenten. Een romantisch geschiedkundig verhael, ryk aen weelderige verbeelding en eenigszins met bombast geschreven, heeft immer meer invloed op eenen gemeenen lezer dan wel eene beknopte geschiedenis waer daden en daedzaken bondig en gewetensvol worden voorgedragen. Zulks moet dus onvermydelyk voor uitwerksel hebben, dat men den lezer valsche gedachten over de geschiedenis inboezemt en dikwils voor altyd zynen geest in twyfel brengt.²⁹

De apologie van de romanciers was dus niet overtuigend gebleken. Precies het argument dat zij voor hun verdediging aanhalen, namelijk dat de historische roman een breder publiek bereikt en dus beter, gemakkelijker, lering kan verschaffen, wordt door de critici omgekeerd en tegen het genre gericht: de 'gemeenen lezer' heeft niet het nodige kritische vermogen om een onderscheid te maken tussen waarheid en verbeelding. De historische roman heeft dan ook een te grote invloed: het 'uitwerksel' is 'onvermydelyk' dat men 'voor altyd' de geest van die beïnvloedbare lezer in vertwijfeling brengt.

Wat we hier in feite te zien krijgen, is een illustratie van twee tegengestelde zienswijzen aangaande het waarheidsgehalte van de historiografie versus dat van de literatuur. Klaus Heitmann heeft de verschillende grondhoudingen ten opzichte van dit concept bestudeerd in theorieën tot aan het einde van de achttiende eeuw. Hij onderscheidt drie grondhoudingen of 'kaderformules' ('Rahmenformeln').³⁰ De eerste kaderformule stelt waarheid gelijk aan feitelijkheid ('dem Kriterium der faktischen Wahrheit') en plaatst de 'waarheid' der geschiedschrijving tegenover de 'onwaarheid' van de literatuur. Dit is de houding die uit de uitspraken van de critici De Decker en Van Kerckhoven spreekt. Volgens Van Kerckhoven zijn historische romans 'van zuivere waarheid ontbloomt' en mogen ze 'slechts als verdichtsels [...] beschouwd worden'.

De Cuyper, anderzijds, en met hem ook Faider en de meeste romanciers, claimen voor de literatuur het recht op een hogere waarheid dan deze die weggelegd is voor de geschiedschrijving. Terwijl de strikte geschiedschrijving enkel de uiterlijke feiten tot haar domein mag rekenen kan de literatuur, precies via deze 'verdichtsels', een meer universele waarheid verkondigen. Deze argumentatie gaat terug op de hiërarchie die Aristoteles in het negende hoofdstuk van zijn *Poetica* had ingesteld, en wordt door Klaus Heitmann binnen zijn tweede kaderformule ingedeeld, de formule die waarheid toeschrijft aan zowel geschiedschrijving als literatuur.³¹

29 Van Kerckhoven, 'Het historische' (noot 10), 97.

30 Klaus Heitmann, 'Das Verhältnis von Dichtung und Geschichtschreibung in älterer Theorie', *Archiv für Kulturgeschichte* 52 (1970), 259-279. Zie ook Joke Van der Wiel, *De geschiedenis in balkostuum. De historische roman in de Nederlandse literaire kritiek (1808-1874)* (Leuven/Apeldoorn 1999), 35-40, waar een met betrekking tot de historische roman relevante samenvatting wordt gegeven van Heitmanns artikel.

31 Volgens de derde formule zijn zowel historiografie als literatuur 'onwaar'.

Een tweede fase: de vermenging is toegestaan, zolang beide componenten duidelijk te onderscheiden zijn

In wat ik onderscheid als een tweede fase in de evolutie van een poëtica van de Belgische historische roman worden deze opmerkingen uit de literaire kritiek ter harte genomen door de romanciers. In 1847 pikt Van Boekel in het voorwoord tot *Arnold van Rummen* in op De Deckers vergelijking van de historische roman met een labyrint, wanneer hij stelt dat de Belgische romanciers het voorbeeld van nogal wat Franse schrijvers, die ‘zich de vryheid dier inlashing veroorlooven, ja zelfs de geschiedenis durven verdraeijen ten gevalle van het ideale romantische’, beter niet volgen: ‘[H]oe bekoorlyk [deze werken] somwylen [ook zyn], [het wordt] schadelyk en gevaerlyk [...] voor den lezer, dien men op zulke wyze in eene doolhof voert, waer hy het wezenlyke van het fabelachtige niet meer weet te onderscheiden’.³² In de kritische receptie zien we dat het onderscheid in *Arnold van Rummen* inderdaad duidelijk zichtbaar was gebleken, en dat dit de critici ertoe leidde om het werk te prijzen.³³

Uit het voorwoord tot *Jacob van Artevelde* blijkt dat Conscience Van Boekels bekommernis aangaande een ondubbelzinnige scheiding tussen waarheid (‘het historische’) en verbeelding (‘het romantische’) deelt. Voetnoten worden naar voren geschoven als het ideale middel om de lezer ‘beide ligteylyk van elkander [te] kunnen [laten] scheiden’.³⁴ In de receptie van *Jacob van Artevelde* is het echter precies de succesvolle synthese van beide componenten (waarheid en verbeelding) die geprezen wordt. De criticus ‘Z’ verwoordt deze opvatting als volgt: ‘de historische feiten zyn zoo gemakkeelyk van de ingebeelde te onderscheiden, terwyl zy toch zoo doelmatig in een gebragt zyn, dat wy niet weten wat het meest in den schryver te bewonderen, of zyne kennis der geschiedenis, of zyne romantische begaefdheid.’³⁵

In de voorgaande jaren hadden literaire critici deze eis van een synthese van de twee componenten al vaker naar voren gebracht. Eén van J.F.J. Heremans’ vele punten van kritiek op Ecrevisses *Verwoesting van Maestricht* (1845) luidde: ‘[als historische roman] beschouwd is de schepping des dichters niet genoeg met de geschiedenis versmolten’.³⁶ En reeds in 1840 beschouwde Faider de intieme verweving van feit en fictie in de Saint-Genois’ *Le Faux Baudouin* als een waardevolle karakteristiek.³⁷ De beste articulatie van deze eis én van de bewust-

32 C.H. Van Boekel, *Arnold van Rummen, of Loon en Luik in de XIV eeuw* (Gent 1847), I, viii.

33 Zie de (anonieme) recensies van *Arnold van Rummen* in *De Eendragt, veertiendaegsch tydscrifft voor letteren, kunsten en wetenschappen* 2 (10/10/1847), 37 en in *Messenger des Sciences historiques et Archive des Arts de Belgique* (1847), 500. Zie ook Van Kerckhoven, ‘Arnold’ (noot 9), 153.

34 Hendrik Conscience, *Jacob van Artevelde* (Antwerpen 1849), I, xxii-xxiii.

35 Z., ‘Jacob van Artevelde’, *De Eendragt, veertiendaegsch tydscrifft voor letteren, kunsten en wetenschappen* 3, 24 (22/04/1849), 93. ‘Z.’ zou voor Eugeen Zetternam kunnen staan.

36 J.F.J. Heremans, [recensie van *Verwoesting van Maestricht, historische tafereelen uit de XVI eeuw* door Ecrevisse], *Het Taelverbond. Letterkundig tydscrifft* 1 (1845), 93.

37 Ch. Faider, [recensie van *Le Faux Baudouin (Flandre et Hainaut) 1225* door Jules de Saint-Genois], *Revue belge* 15 (1840), 229.

heid van de critici omtrent de moeilijkheid van een dergelijke synthese, is te vinden in een anonieme recensie uit *De Vlaemsche Rederyker* van 1847. De recensent wil 'het oude twistpunt der geschiedkundige romans' aanpakken: 'de juiste verdeling en inweving namelyk van de verdichting en historie'. Indien een romancier 'die twee niet weet tot één bekoorlyk en vooral tot een bevredigend geheel te brengen, dan heeft hy nog geenszins het groote doel der kunst bereikt.' En hij vervolgt:

is het bereiken daarvan, berekening of genie? Ons dunkt het laetste. 't Is als twee coadherende hoofdstoffen, die door de vonk der electriciteit, doch ook slechts door haer alleen, tot één geheel nieuwe stoffe worden vereenigd en zóó omgeschapen, dat dit nieuw geboren ligchaem niet één der eigenschappen bezit van de samenstellende deelen.

In zichzelf zijn deze samenstellende delen 'juist geheel aen elkander vreemd, en strydig als vuer en water'. In heel wat 'elendige [sic] samenraepsels van geschiedenis en verdichting' worden zij echter 'in een oogwenk aen elkander [...] gehuwd alsof zy daertoe door hun aerd en natuer geschikt waren', hoewel ze *in feite* 'door niemand kunnen worden verbonden dan door hem, die de geheimen der hoogste kunst bezit'.³⁸

Conclusie

In de vroege jaren 1830 waren de meeste beschuldigingen aan het adres van de historische roman gericht tegen het hybride karakter van dit genre, net zoals dat het geval was geweest in de rest van Europa. De Fransschrijvende auteurs Moke en de Saint-Genois verdedigden hun vermenging van het historische met het romantische door te wijzen op de grote didactische rol van het genre in de verspreiding van de nationale geschiedenis. Ook betoogden ze dat fictie, literatuur, een hogere waarheid kan onthullen, één die verborgen ligt achter de droge historische feiten. Critici waarschuwden echter voor de nadelige invloed van historische romans: het lezerspubliek beschikte niet over het oordeelkundige vermogen dat nodig is om feit en fictie van elkaar te onderscheiden, en zou in verwarring gebracht kunnen worden aangaande de historische 'waarheid'. De Vlaamse auteurs Conscience en Van Boekel, wiens romans een tiental jaren later verschenen, kwamen aan deze kritiek tegemoet door de (veelal vage en vrij impliciete) poëtische 'code' van de historische roman enigszins aan te passen. Aan de nationale en didactische functies, die de hoofdbekommernis uitmaken in de centrale vraagstelling van zowel literatoren als critici naar welke vorm de historische roman moet aannemen om het best (het snelst en meest efficiënt, dan wel het meest accuraat en ondubbelzinnig) historische kennis *over* – en op

38 'Het kasteel van Wildenburg. Een geschiedkundigen roman van den Baron Jules de Saint Genois', *De Vlaemsche Rederyker* 6 (1847), 45, 46, 208.

die manier ook liefde *voor* – het jonge vaderland onder het gros van de lezers te verspreiden, werd echter niet getornd. De aanpassingen van Conscience en Van Boekel hebben voornamelijk betrekking op de vrijheid van de romancier om fictionele verhaallijnen te introduceren, zolang hij binnen de grenzen blijft die de geschiedkundige feiten hem stellen. Feit en fictie dienden op elk moment duidelijk onderscheidbaar te blijven. Deze nieuwe code sprak echter de wijdverbreide opvatting tegen dat ‘goede’ historische romans precies een geslaagde synthese van historie en verbeelding boden, zoals Walter Scott het zo magistraal had voorgedaan. Toch bleek er na het verloop van twee decennia een symbolische ruimte te zijn gecreëerd waar critici en literatoren elkaar konden (en hadden leren) vinden. Daarvan getuigt de receptie van Conscience’s *Jacob van Artevelde* (gepubliceerd in 1849, aan het einde van de door mij onderzochte periode) als precies een werk ‘van de hoogste kunst’, in zijn synthetisch vermogen een vergelijking met de werken van Scott waardig.

*Nele Bemong, K.U.Leuven – Onderzoekseenheid Nederlandse literatuur,
Blijde-Inkomststraat 21, B-3000 Leuven. Nele.Bemong@arts.kuleuven.be*